

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 4 (2019) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2019.04.06

Danuta Kocurek*

Korespondencja źródłem do badań biograficznych na przykładzie listów ks. dra Józefa Knosała

Exchange of Letters as a Source for Biographical Studies: The Case of Correspondence by Father Józef Knosała, Ph.D.

Abstract: In biographical studies, various sources are used, among which the exchange of letters is of crucial significance. It enables familiarisation with people and reveals many historical facts showing their complexity and ambiguity. This article is aimed at showing correspondence as a source in preparing the biography of Father Józef Knosała, Ph.D. (1878–1951). The research conducted involves the presentation of the correspondence (38 letters) addressed to Father Józef Knosała, Ph.D. between 1923 and 1938. These documents have provided a lot of information on Father Knosała's relations with many Church dignitaries (Bishop August Hlond, Father Józef Gawlina), state officials (Michał Grażyński – the Silesian voivode), politicians (Wojciech Korfanty) and people interested in history. The analysis of this correspondence makes it possible to show Father Knosała as a great man, who was widely respected and appreciated due to his knowledge, historical studies and engagement in the religious and social life of Upper Silesia.

Key words: biographical studies, correspondence, Father Józef Knosała, Ph.D., historian, Upper Silesia.

* Danuta Kocurek (ORCID 0000-0002-9670-8382) – doktor, adiunkt na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, kontakt: danutakocurek@interia.pl.

Wprowadzenie

Dynamika przeobrażeń zachodzących w dobie globalizacji oraz rozwój technologii informatycznej (blogi, portale społecznościowe, filmowanie) skłaniają do spojrzania w przeszłość i sięgnięcia do źródeł, które niosą w sobie potencjał spotkania z czymś autentycznym. Poszukując tego, co źródłowe, warto odwołać się do biografii jako narracji bezpośrednio osadzonej w doświadczeniach życiowych. Wiele z tych narracji przetrwało jako listy, wspomnienia, dzienniki czy pamiętniki¹.

- 1 D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych*, Warszawa 2016, s. 15.
- 2 Danuta Lalak wskazuje, że „Metodyczne wykorzystanie materiałów biograficznych sięga początków XX w. Powstałe w Ameryce w latach 1918–1920 dzieło *Chłop polski w Europie i Ameryce* Wiliama I. Thomasa i Floriana Znanieckiego przez wielu badaczy jest zaliczane do prekursorskich prac z tego nurtu. Dzieło liczy ponad 2000 stron i powstało z wykorzystaniem listów prywatnych, dokumentów urzędowych, plakatów i ogłoszeń. W jego skład wchodzi bardzo obszerna autobiografia – pamiętnik imigranta Władysława Wiśniewskiego”; D. Lalak, *List – funkcje i potencjał biograficzny*, w: D. Lalak A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych*, s. 33.
- 3 *Biografie nauczycieli i pedagogów. Idee i programy*, red. R. Skrzyniarz, G. Bujak, K. Kołtuniewicz, Lublin 2013, s. 10.
- 4 W. Szulakiewicz, *Biografistyka w polskiej historiografii*, w: *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Jamrożek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań 2007, s. 11; na temat biografii edukacyjnej pisze Lalak w artykule *Biografia jako proces życia – uczenie się z życia i jego konsekwencje rozwojowe*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014, s. 42–44.
- 5 R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, *Wstęp*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, s. 10.
- 6 Tamże.

Biografia² jest rekonstrukcją sekwencji zdarzeń z życia człowieka, opisuje i wartościuje jego osobowość oraz wyjaśnia wpływ, jaki wywarł on na istotne fakty i zjawiska zarówno mu współczesne, jak i następujące po nim³. Władysława Szulakiewicz wymienia trzy rodzaje biografii: historyczną, pedagogiczną i edukacyjną; każda z nich pełni inną rolę⁴.

Szerokie i wielowątkowe konteksty badań biograficznych implikują ich interdyscyplinarność i pełnią rolę poznawczą oraz inspirującą w kształtowaniu biografii człowieka na każdym etapie jego życia. Biografistyka zdolna jest podtrzymywać w kulturze i aktualizować najlepsze wzorce osobowe, co stanowi o jej wartości kulturotwórczej⁵. Ta dziedzina wiedzy „jako naukowe badanie biografii indywidualnych i zbiorowych oraz krytyczna refleksja nad badaniem biografii, stale się rozwija i stoi przez nowymi wyzwaniem metodologicznymi⁶.

Biografia danej osoby nierozzerwalnie łączy się z historią, a ich wspólną

cechą jest poszukiwanie, odkrywanie i werbalizowanie prawdy o świecie człowieka, bowiem historia opisuje fakty w skali regionalnej i globalnej, a biografia dokumentuje i relacjonuje fakty z życia jednostki, np. biografie nauczycieli⁷, filozofów czy duchownych. W badaniach biograficznych wykorzystuje się różne źródła, między innymi: listy, dzienniki, pamiętniki i materiały wizualne⁸. Wśród tych źródeł ważne miejsce zajmuje korespondencja, która pozwala przybliżyć zarówno osoby, jak i wiele wątków historycznych w całej ich złożoności i wieloznaczności.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie korespondencji jako ważnego źródła do opracowania biografii. Realizowane poczynania badawcze prezentują korespondencję skierowaną do ks. dra Józefa Knośały w latach 1923–1938. Dodać należy, że listy te znajdują się w zbiorach prywatnych archiwum rodzinny Wiesławy Korzeniowskiej – krewnych ks. Knośały. Udostępnione zostały listy o charakterze oficjalnym i półoficjalnym, głównie urzędowe, służące do rozwiązania wielu spraw. Nieanalizowano listów prywatnych, pisanych od członków rodziny i przyjaciół skierowanych do ks. Knośały. Do dyspozycji przekazano 38 listów, w tym 13 w języku niemieckim, a pozostałe w języku polskim. Ich analiza pozwala obiektywnie spojrzeć na tego śląskiego kapłana i wielkiego badacza dziejów Śląska.

Korespondencja i listy – podstawowe cechy i rodzaje

W literaturze jest wiele definicji słowa „korespondencja”. Termin ten pochodzi od łacińskiego *correspondentio*. W słowniku wyrazów obcych wskazanych jest pięć różnych ujęć korespondencji: 1) porozumiewanie się listowne; 2) listy, zbiór listów; 3) artykuł nadesłany do gazety z informacjami z terenu lub z zagranicy; 4) fiz. odpowiedzialność; 5) daw. połączenia komunikacyjne⁹.

Wśród różnorodnych terminów dotyczących korespondencji należy mieć na uwadze zarówno adresatów, więzi łączące korespondentów, jak i problemy podejmowane w listach czy profesje osób je piszących. W piśmiennictwie utrwaliły się takie terminy jak: korespondencja prywatna, korespondencja urzędowa, korespondencja rodzinna, korespondencja wzajemna¹⁰.

7 R. Skrzyniarz, G. Bujak, K. Kołtuniewicz, *Wstęp*, w: *Biografie nauczycieli i pedagogów*, s. 10.

8 Temat ten podejmuje D. Lalak, A. Ostaszewska, *Źródła do badań biograficznych*.

9 *Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1980, s. 392–393.

10 W. Szulakiewicz, *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 27.

Władysława Szulakiewicz wskazuje, że na korespondencję składają się nie tylko listy, ale i kartki pocztowe, telegramy czy pisma urzędowe¹¹. Szczególną wartość mają listy, dzięki którym można bliżej poznać daną postać, pogłębić i poszerzyć wiedzę o niej. Źródła te zawierają bogactwo informacji na wiele istotnych tematów, których nie można zawrzeć w innych źródłach¹². W zbiorach listów wyróżnia się podobne grupy adresatów, do których należą: rodzina, koledzy, przyjaciele, nauczyciele, instytucje edukacyjne i naukowe, instytucje wydawnicze czy partie polityczne¹³.

Zdaniem Danuty Lalak, list jest dokumentem użytkowym, którego funkcją podstawową nie jest wyrażanie siebie, ale budowanie relacji. To akt komunikacyjny o wymiarze dwubiegunowym. Listy mają charakter konwencjonalny i podlegają obowiązującym w danej epoce i środowisku regułom kulturowym¹⁴. Mają wartość historyczną (dokumentują zdarzenia), biograficzną (obrazują świat przeżyć i doświadczeń w przestrzeni interkontekstualnej) oraz społeczną (podtrzymują i budują więzi)¹⁵. List jest tekstem wielowarstwowym, który można analizować zarówno z perspektywy nadawcy i adresata, jak i badacza-osoby trzeciej, który dokonuje analiz konstrukcyjnych w celu odczytania i interpretacji zawartych w nim treści¹⁶.

Ks. Józef Knosała – szkic biograficzny w świetle korespondencji

O życiu i dokonaniach ks. Józefa Knosały (1878–1951), dra teologii i filozofii, śląskiego historyka, autora wielu prac historycznych i monografii śląskich miejscowości,

11 Tamże, s. 26.

12 Tamże.

13 Tamże, s. 27.

14 Tamże.

15 Tamże, s. 21.

16 Tamże, s. 23.

17 J. Mandziuk, *Józef Knosała*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 106–107; M. Pater, *Józef Knosała*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 174–175.

świ, napisano kilka rozpraw, przyczynków i artykułów, ale publikacje te nie zostały szerzej spopularyzowane. W różnych okresach historycznych różnie oceniano ks. Knosałę. Przywoływano rozmaite opinie i fakty, ale zdarzało się, że dyskredytowano jego osobę, co było szczególnie krzywdzące. Zlekceważono jego obecność w historiografii śląskiej. Dopiero Ludwik Grzebień i Mieczysław Pater sprawili, że biogram ks. Knosały znalazł się na kartach *Słownika polskich teologów katolickich* i *Słownika biograficznego katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*¹⁷. Postacią Knosały zajęli się głą-

biej Wiesława Korzeniowska¹⁸, która opisała zawikłane losy rodu Knosaków i Bernhardów, oraz Wojciech Niemierowski¹⁹. Wzmianki o ks. Knosale zamieścili: Wincenty Ogrodziński²⁰, Marian Dyba²¹, Jerzy Pluta²², Damian Wiśniewski²³ i inni²⁴.

Biografia ks. Józefa Knosały nierozdzielnie związana jest z epoką, w której wzrastał, zdobył wykształcenie i pracował jako kapłan, służąc społeczności, do której był posłany. Żył w trudnych czasach: w okresie rządów pruskich, w II Rzeczypospolitej, pod okupacją niemiecką, a po wojnie – w czasie totalitaryzmu komunistycznego.

Wiek XIX i XX, na przełomie których żył i pracował ks. Józef Knosała, to czas przeobrażeń społecznych, politycznych, historycznych i gospodarczych, dokonujących się na Śląsku. Struktura tego obszaru wykazywała duże kontrasty administracyjne, narodowe, ekonomiczne, religijne i kulturowe. W tej części Polski szły obok siebie i przeciw sobie germanizacja, czechizacja i polonizacja. Wielonarodowość, wielowyznaniowość i wielokulturowość odcisnęły piętno na jego życiu i pracy duszpasterskiej.

Miejscem urodzenia ks. Knosały była miejscowość Żelazna (koło Opola). Wychowany był w rodzinie chłopskiej, w atmosferze polskiego patriotyzmu narodowego i obyczajowego, przenikniętego kultem gwary śląskiej bazującej na staropolszczyźnie²⁵. Po ukończeniu szkoły elementarnej uczęszczał

18 W. Korzeniowska, *Śląska saga*, Opole 1985.

19 W. Niemierowski, *Ks. Józef Knosała 1878–1951*, Katowice 1991.

20 W. Ogrodziński, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Katowice 1965, s. 279.

21 M. Dyba, *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*, Katowice 1993, s. 13.

22 J. Pluta, *Wkład duchowieństwa pochodzącego ze Śląska Górnego i Cieszyńskiego w nauki teologiczne*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 8 (1975) s. 221.

23 D. Wiśniewski, *Zarys życia i działalności duszpasterskiej ks. Józefa Knosały (1878–1951)*, „PERSPEKTYWA. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 2013, nr 2, s. 209–222.

24 Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegatur-Bezirks für das Jahr 1912, s.117; J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 232 i 492; *Represje wobec duchowieństwa górnośląskiego w latach 1939–1956 w dokumentach*, Wybór, wstęp i opracowanie K. Banaś i A. Dziurok, Katowice 2003, s. 30, 31, 125, 127, 137, 138; D. Kocurek, *Ksiądz Józef Knosała w świetle korespondencji skierowanej do niego (komunikat)*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 332–337; J. Wroński, *Ksiądz dr Józef Knosała – proboszcz radzionkowski i historyk Górnego Śląska (komunikat w przededniu 125 rocznicy urodzin)*, w: *Architektura i sztuka sakralna na Górnym Śląsku*, red. M. Wroński, Miasteczko Śląskie 2002, s. 128.

25 W. Korzeniowska, *Wierność wartościom (ks. dr Józef Knosała i górnośląskie paradoksy)*, w: *Naczytel – wartości – świat. The Teacher – Values – the World*, red. W. Korzeniowska, A. Murzyn, H. Lukasova-Kantorkowa, Kraków 2011, s. 25.

do Katolickiego Gimnazjum w Opolu, a potem kontynuował kształcenie na Uniwersytecie Wrocławskim, specjalizując się w historii Kościoła pod kierunkiem prof. Maksymiliana Sdralka²⁶. We Wrocławiu ukończył teologię i otrzymał święcenia kapłańskie²⁷. Po święceniach zaczął poszerzać zakres swej wiedzy, uzyskując tytuł doktora teologii i filozofii. Jak podaje wzmiankowana Wiesława Korzeniowska, brakuje danych na temat dysertacji doktorskiej, a tytuł *Über die Kirche von Zelasno bei Oppeln* pozwala przypuszczać, że była to praca poświęcona dziejom parafialnego kościoła w Żelaznej, jego rodzinnej wiosce. Dysertacja została ogłoszona drukiem w roku 1909 w „Die Oberschlesische Heimat”²⁸.

Praca duszpasterska ks. Knosały związana była z parafią w Radzionkowie, potem w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów), Mokrem, Kończycach, gdzie posługiwał do 1922 r. Po podziale Górnego Śląska został proboszczem w Radzionkowie i funkcję tę pełnił do 1946 roku²⁹.

Jako kapłan angażował się w działalność społeczną, czynnie działał w towarzystwach robotniczych i młodzieżowych, również poza swoją parafią. W okresie międzywojennym prowadził prace badawczo-naukowe dotyczące Śląska, a ich efektem były monografie wielu miejscowości, pisane w języku polskim i niemieckim, między innymi: *Parafia Radzionkowska. Jej dawniejsze i dzisiejsze stosunki* (Katowice 1926), *Bielszowice, Kończyce, Pawłów. Historyczny zarys* (Katowice 1926), *Geschichte der Stadt Hindenburg. Aus Anlass Stadtwerdung in Einzelbilderndargestellt* (Kattowitz 1929), *Das Dekanat Beutehen O/S in seinem schlesischen Teil* (Katowice 1935). Prace te do dziś cieszą się wśród historyków polskich i niemieckich zainteresowaniem, z powodu obiektywnego przybliżenia opisywanych zdarzeń³⁰. Pisał też artykuły, które były zamieszczane w niemieckiej i polskiej prasie, np. w „Gościu Niedzielnym”³¹.

26 J. Pluta, *Wkład duchowieństwa*, s. 221.

27 D. Wiśniewski, *Zarys życia i działalności duszpasterskiej ks. Józefa Knosały*, s. 209.

28 W. Korzeniowska, *Wierność wartościom*, s. 26.

29 M. Pater, *Knosała (Knosala) Józef*, s. 174.

30 J. Wroński, *Ksiądz dr Józef Knosała*, s. 128.

31 Ks. J. Knosała, *List z Francji*, „Gość Niedzielnym”, 1926, nr 6, s. 18; tenże, *Coś o Francji*, „Gość Niedzielnym”, 1927, nr 23, s. 4–6; M. Pater, *Knosała (Knosala) Józef*, s. 175.

W okresie międzywojennym ks. Knosała, dzięki swej pasji badacza, znalazł się w centrum wydarzeń kulturalnych Śląska. Kontaktowali się z nim dostojnicy kościelni, przedstawicielami władz, naczelnicy gmin, wydawcy, nauczyciele i mieszkańcy okolicznych miast i wsi. Przykładem owych kontaktów jest zachowana korespondencja kierowana do niego.

Władze kościelne zwracały się wiele razy do ks. Knosały, doceniając go jako kapłana i historyka. Nadawcą dwóch listów był ks. dr August Hlond³², który przesyłał ks. proboszczowi serdeczne pozdrowienia i dziękował za cenną pracę o obrazie Matki Boskiej Piekarskiej oraz informował o powołaniu do życia Koła Katolickich Pisarzy Śląskich, na którego spotkanie zapraszał serdecznie; miały na nim zostać omówione: cel, charakter i ustrój tej organizacji³³. Ks. Knosała we wspomnianym kole pełnił rolę prelegenta i popularyzatora tematyki śląskiej w środowisku oraz współuczestniczył w licznych zebraniach historyczno-literackich.

Wśród pracowników kurii katowickiej korespondujących z radzionkowskim proboszczem był ks. Józef Gawlina³⁴, który 25 lutego 1925 r. zwracał się do ks. J. Knosały: „z pełnym zaufaniem do Przewielebnego Księdza Doktora [...], uznając zalety Jego wiedzy i pióra z prośbą o napisanie artykułu *O górnośląskich biskupach i sufraganych*”. Artykuł został opublikowany w „Gościu Niedzielnym” z okazji erygowania diecezji katowickiej. W kolejnym liście z dnia 24 kwietnia 1925 r. wzmiankowany ks. Gawlina dziękował za artykuł i zwracał się z ponowną prośbą „o łaskawe przysłanie artykułu pt. *Górnośląscy biskupi dla numeru diecezjalnego*”³⁵.

Wśród zachowanej korespondencji znajduje się list z dnia 10 maja 1926 r. napisany przez ks. Franciszka Rutkowskiego z polecenia Jego Ekscelencji. W liście znajduje się prośba skierowana do ks. Knosały o podanie informacji „w jakim czasie były erygowane 24 parafie diecezji katowickiej”. Informacje te były potrzebne do zamieszczenia w schematyzmie diecezjalnym.

Nadawcą listu z dnia 19 stycznia 1928 r. był ówczesny wojewoda śląski Michał Grażyński. Zwracając się „Do Wielebnego Księdza Proboszcza Dra Józefa Knosały”, polecił mu sprawowanie funkcji członka-korespondenta Oddziału Sztuki przy Śląskim Urzędzie Wojewódzkim. Ponadto prosił o współpracę z konserwatorem okręgowym w zakresie konserwacji zabytków sztuki na terenie województwa śląskiego. W dalszej części listu wojewoda pisał:

32 August Hlond (1881–1948) – salezjanin, biskup śląski, arcybiskup metropolita gnieźnieńsko-poznański, kardynał, arcybiskup gnieźnieńsko-warszawski, prymas Polski; J. Mańdziuk, *Hlond August Józef*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa*, s. 134–139.

33 Archiwum rodzinne Wiesławy Korzeniowskiej (dalej AR WK), List ks. A. Hlonda z 9 listopada 1923 r.

34 Józef Gawlina (1892–1964), biskup połowy Wojska Polskiego, arcybiskup tytularny Madito, redaktor; J. Pater, *Gawlina Józef Feliks*, w: *Słownik biograficzny katowickiego duchowieństwa...*, s. 111–112.

35 AR WK, List ks. J. Gawliny do ks. J. Knosały z dnia 24 kwietnia 1925 r.

Nadmieniam, że ściśle i sumienne badanie stanu konserwacji zabytków przeszłości, a w ślad zatem trwałe zabezpieczenie, ma dla kultury naszej doniosłe znaczenie. Jako informator tut. Oddziału Sztuki rozporządzającego fachowymi siłami w zakresie konserwacji, może Książd Doktor oddać sprawie pierwszorzędne usługi. Żeby z jednej strony ratować ginące zabytki przeszłości, a z drugiej nie dopuścić do ich zeszpecenia, należy informować Urząd Wojewódzki zarówno o lichym stanie konserwacji budowli zabytkowych i w ogóle pamiątek przeszłości jak również o wszelkich przeróbkach, czy nawet drobnych robotach rozpoczętych przy obiektach zabytkowych³⁶.

Jak wynika z powyższej treści ks. Knosała włączył się w akcję ratowania zabytków i ich zabezpieczaniem przed deformacjami.

Przykład współpracy ze śląskim politykiem Wojciechem Korfantym stanowi list opatrzony datą 1 grudnia 1928 r., w którym to nadawca prosił „Czcigodnego Księźda Proboszcza [...] jak najuprzejmiej o napisanie dla »Polonii« artykułu o działalności Cystersów na Śląsku”. Korespondencję kończą słowa: „Za napisanie tego artykułu byłbym Księźdu Proboszczowi bardzo wdzięczny. Łączę wyrazy poważania”³⁷. Należy dodać, że ks. Knosała opracował dla miesięcznika „Polonia” cykl artykułów przybliżających historię obiektów sakralnych na Śląsku.

Władze kościelne przesyłały również podziękowania w imieniu biskupa śląskiego za „łaskawą pamięć z okazji wydania i przesłania J. E. kroniki Zabrza”³⁸. Należy w tym miejscu dodać, iż ks. Knosała dla uczczenia konsekracji pierwszego biskupa nowo utworzonej w 1925 r. diecezji katowickiej (śląskiej) wydał książkę *Parafia radzionkowska*. Była ona efektem mozolnej i kilkuletniej pracy badawczej, mającej na celu ukazanie zgodnie z prawdą dziejów tego regionu. Dokumenty źródłowe były środkiem do realizowania przez ks. Knosałę pasji badacza, a dla oponentów stanowiły dowód, że ziemie te od wieków zamieszkiwała ludność polska³⁹.

36 AR WK, Pismo M. Grażyńskiego z dnia 19 stycznia 1928 r.

37 AR WK, Pismo Wojciecha Korfantego z dnia 1 grudnia 1928 r.

38 AR WK, List z katowickiej Kurii Biskupiej z 27 maja 1929 r.

39 W. Korzeniowska, *Śląska saga*, s. 107.

Sylwetka radzionkowskiego duchownego stawała się coraz bardziej znana. Od 1932 r. datują się jego częste kontakty korespondencyjne ze starostą tarnogórskim Józefem Korolem, który czynił starania o powołanie na terenie Tarnowskich Gór Muzeum

Powiatowego i Pokazowej Kopalni Zabytkowej. Ks. Knosała brał udział w akcji gromadzenia stosownych dokumentów i eksponatów. W liście z dnia 5 listopada 1932 r. Korol zwraca się do ks. proboszcza z zapytaniem:

Czyby zechciał udzielić Swej cennej współpracy dotyczącej powstania muzeum. Współpraca ta będzie naprawdę dla mnie cenna, gdyż wiadomo mi, że materiał zebrany przez Ks. Proboszcza posiada prawdziwą wartość naukową⁴⁰.

Do adresata skierowanych zostało kilka pytań dotyczących urządzenia muzeum i wydania monografii powiatu tarnogórskiego. Ten sam nadawca w liście z dnia 12 grudnia 1936 r., jako dyrektor administracji miejskiej w Chorzowie, zwracał się

[...] z uprzejmą prośbą do Ks. Proboszcza, aby zechciał wskazać, gdzie dotychczasowe jego dzieła można nabyć [...]. Przekonałem się bowiem niejednokrotnie, że są one nie tylko głęboko ujęte i opierają się na dokładnie zbadanych źródłach, ale są przede wszystkim obiektywne⁴¹.

Wśród zachowanej korespondencji znajdują się trzy listy, których nadawcą była rodzina Donnersmarck (niemieccy magnaci i przemysłowcy posiadający wielkie dobra na Śląsku). Świadczy to, iż Knosała utrzymywał oficjalne stosunki z tą rodziną. Należy w tym miejscu wspomnieć, iż hrabia Hugon Henckel von Donnersmarck z Nakła był w latach sześćdziesiątych XIX w. kolatorem radzionkowskiego kościoła i mecenasem jego wystroju. Od tamtego czasu datują się obowiązkowe kontakty radzionkowskich proboszczów z przedstawicielami tej rodziny. Spotkania te stały się tradycją, którą przejąć musiał również ks. Knosała⁴². W listach adresowanych do gospodarza parafii radzionkowskiej rodzina Donnersmarck uznaje rozległą wiedzę historyczną proboszcza i prosi o wszelkie informacje i akta dotyczące swojego rodu⁴³.

W języku niemieckim do ks. Józefa skierowana była korespondencja z Biblioteki Miejskiej w Berlinie⁴⁴, Magistratu we Wrocławiu⁴⁵, od dyrek-

40 AR WK, List z dnia 5 listopada 1932 r.

41 AR WK, Pismo z dnia 12 grudnia 1936 r.

42 W. Korzeniowska, *Śląska saga*, s. 135–136.

43 AR WK, Listy, których nadawcą był Friedrich Carl Graf Henckel von Donnersmarck datowane są: 2 kwietnia 1930 r., 6 marca 1937 r., 7 września 1937 r.

44 AR WK, Pismo z dnia 4 czerwca 1837 r.

45 AR WK, Pismo z dnia 13 kwietnia 1928 r.; Pismo z dnia 5 czerwca 1928 r.

tora Gimnazjum Katolickiego w Opolu⁴⁶. Listy dotyczyły wydawanych publikacji i monografii.

Oprócz korespondencji urzędowej, wiele listów było pisanych przez osoby prywatne, które chciały poznać dzieje pomników, kapliczek, starych grobów oraz prosiły o informacje zawarte w parafialnych księgach metrykalnych. Każdemu z nich ks. Knosała odpisywał w sposób wyczerpujący, służąc swoją wiedzą historyczną⁴⁷.

46 AR WK, Pismo z dnia 4 czerwca 1930 r.

47 AR WK, List z Zabrzeza z dnia 7 lutego 1929 r.

48 Jarosław Wroński podaje, że sprawy narodowościowe zajmują poczesne miejsce w życiorysie ks. Knosały. Gdy w czerwcu 1939 r. na probostwie w Radzionkowie zjawiała się delegacja, pod przewodnictwem ówczesnego naczelnika Radzionkowa Ziętka, z żądaniem zawieszenia nabożeństw odprawianych w języku niemieckim, ks. Knosała odrzucił to żądanie. Identycznie postąpił, gdy w październiku 1939 r. burmistrz niemieckiego Radzionkowa dr Laxy zażądał usunięcia nabożeństw odprawianych w języku polskim; J. Wroński, *Ksiądz dr Józef Knosała – proboszcz radzionkowski i historyk Górnego Śląska*, s. 129.

49 M. Pater, *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa*, s. 175.

50 Wiesława Korzeniowska odnotowała, że: „któreś z osób wówczas decydujących orzekły, że ks. Knosała jest Niemcem, bo pochodził z Opolszczyzny i znał dobrze język niemiecki, a zatem jako Niemiec powinien zostać wyrzucony z kraju. Osoby te nawet nie zadały sobie trudu, by przeczytać choć jeden jego artykuł o Śląsku. Wiść o decyzji skazującej proboszcza na wygnanie z lotem błyskawicy rozeszła się po Radzionkowie i okolicy. Parafianie chcieli ochronić ks. Knosałę, jednak on był temu przeciwny. Wierzył, że omyłka niebawem musi zostać sprostowana. Niestety, krzywdząca decyzja kilku ówczesnych prominentów władzy lokalnej nie została odwołana”; W. Korzeniowska, *Śląska saga*, s. 155–156.

W czasie okupacji hitlerowskiej ks. Knosała wycofał się z czynnego życia naukowego. W konspiracji nakreślił program Polskiej Organizacji Partyzanckiej. Zgodził się na podpisanie III grupy tzw. Deutsche Volkslisty. Natomiast po zakończeniu działań wojennych przystąpił do pełnienia swych obowiązków duszpasterskich. Z początkiem 1946 r. rozpoczął się dramat jego życia⁴⁸. Państwowy Urząd Repatriacyjny w Tarnowskich Górach zwrócił się do Kurii Biskupiej w Katowicach z prośbą o usunięcie z plebanii w Radzionkowie ks. Knosały i zamianowanie na tę parafię księdza proboszcza rekrutującego się spośród repatriantów. W styczniu 1946 r. funkcjonariusze odebrali ks. Knosale deklarację wierności, oświadczając, że ten dokument jest tylko fikcją⁴⁹, równocześnie postawili zarzuty wrogości wobec Polski i wydali nakaz opuszczenia kraju⁵⁰. Ks. Knosała musiał opuścić Polskę i dotarł do Altenau, gdzie został kapelanem w szpitalu. Zmarł 8 stycznia 1951 r.

Podsumowanie i uwagi końcowe

Przeprowadzone badania na fragmentarycznym, ale reprezentatywnym materiale źródłowym, pozwalają na sformułowanie wniosków:

– analiza udostępnionej korespondencji pozwoliła ukazać zainteresowania badawcze ks. Knosały jego zaangażowanie w życie religijne i społeczne oraz działalność historyczną;

– pisma i listy przybliżyły relacje ks. Knosały w wieloma dostojnikami kościelnymi, państwowymi i osobami zainteresowanymi historią;

– treść korespondencji i odpowiednie zwroty grzecznościowe ukazują ks. Knosałę jako człowieka wielkiego formatu, powszechnie szanowanego i cenionego ze względu na wiedzę i dociekania historyczne, które prowadził;

– analiza pism wyraźnie wskazuje, że proboszcz radzionkowski pomagał wszystkim tym, którzy się do nie zwracali, bez względu na pochodzenie i narodowość, a swoje działania opierał na chrześcijańskich wartościach;

– korespondencja daje głęboki i analityczny obraz osobowości tego kapłana na tle ówczesnej skomplikowanej sytuacji w jakiej znalazł się Śląsk po pierwszej wojnie światowej okupacji niemieckiej.

Ks. Knosała jako historyk opracował takie fragmenty śląskich dziejów, do których dzisiaj źródeł już nie ma. Nie doceniły tego władze w powojennej Polsce i proboszcz radzionkowski został skazany na wygnanie, z tobołkiem w rękę musiał opuścić ojczyznę⁵¹.

Prezentowany temat wymaga dalszych badań i penetracji naukowych; może stanowić ofertę teoretyczną i edukacyjną do analiz i dyskusji dotyczącej postaci ks. Józefa Knosały – badacza dziejów Górnego Śląska.

Streszczenie: W badaniach biograficznych wykorzystuje się różne źródła, a wśród nich ważne miejsce zajmuje korespondencja, która pozwala przybliżyć zarówno osoby, jak i wiele wątków historycznych w całej ich złożoności i wieloznaczności. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie korespondencji jako źródła w opracowaniu biografii ks. dra Józefa Knosały (1878–1951). Realizowane poczynania badawcze prezentują korespondencję (38 listów) skierowaną do ks. dra Knosały w latach 1923–1938. Pisma i listy przybliżyły relacje ks. Knosały w wieloma dostojnikami kościelnymi (bp. Augustem Hlondem, ks. Józefem Gawliną), państwowymi (wojwodą śląskim Michałem Grażyńskim), politykami

51 W. Korzeniowska, *Śląska saga*, s. 156.

(Wojciechem Korfantym) i osobami zainteresowanymi historią. Analiza korespondencji pozwoliła ukazać ks. Knosałę jako człowieka wielkiego formatu, powszechnie szanowanego i cenionego ze względu na wiedzę i badania historyczne, które prowadził, oraz zaangażowanie w życie religijne i społeczne na Górnym Śląsku.

Słowa kluczowe: badania biograficzne, korespondencja, ks. dr Józef Knosała, historyk, Górny Śląsk.

Bibliografia

Źródła

Archiwum rodzinne Wiesławy Korzeniowskiej, Listy do ks. Józefa Knosały.

Opracowania

Biografie nauczycieli i pedagogów. Idee i programy, red. R. Skrzyniarz, G. Bujak, K. Kołtuniewicz, Lublin 2013.

Dyba M., *Kształtowanie się polskiego środowiska historycznego na Śląsku w latach 1918–1939*, Katowice 1993.

Knosała J., *Coś o Francji*, „Gość Niedzielny”, 1927, nr 23, s. 4–6.

Knosała J., *List z Francji*, „Gość Niedzielny”, 1926, nr 6, s. 18.

Kocurek D., *Ksiądz Józef Knosała w świetle korespondencji skierowanej do niego (komunikat)*, w: *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 332–337.

Korzeniowska W., *Śląska saga*, Opole 1985.

Korzeniowska W., *Wierność wartościom (ks. dr Józef Knosała i górnośląskie paradoksy)*, w: *Nauczyciel – wartości – świat. The Teacher – Values – the World*, red. W. Korzeniowska, A. Murzyn, H. Lukasova-Kantorkowa, Kraków 2011.

Lalak D., Ostaszewska a., *Źródła do badań biograficznych*, Warszawa 2016.

Lalak D., *Biografia jako proces życia – uczenie się z życia i jego konsekwencje rozwojowe*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014.

Mandziuk J., *Józef Knosała*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 106–107.

Mańdziuk J., *Hłond August Józef*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 134–139.

Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.

Niemierowski W., *Ks. Józef Knosała 1878–1951*, Katowice 1991.

- Ogrodziński W., *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, Katowice 1965.
- Pater M., *Józef Knosała*, w: *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 174–175.
- Pluta J., *Wkład duchowieństwa pochodzącego ze Śląska Górnego i Cieszyńskiego w nauki teologiczne*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 8 (1975).
- Represje wobec duchowieństwa górnośląskiego w latach 1939–1956 w dokumentach*, Wybór, wstęp i opracowanie K. Banaś i A. Dziurok, Katowice 2003.
- Skrzyniarz R., E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, *Wstęp*, w: *Badanie biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014.
- Skrzyniarz R., G. Bujak, K. Kołtuniewicz, *Wstęp*, w: *Biografie nauczycieli i pedagogów. Idee i programy*, red. R. Skrzyniarz, G. Bujak, K. Kołtuniewicz, Lublin 2013.
- Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1980.
- Szulakiewicz W., *Biografistyka w polskiej historiografii*, w: *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Jamrożek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań 2007.
- Szulakiewicz W., *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015.
- Wiśniewski D., *Zarys życia i działalności duszpasterskiej ks. Józefa Knosały (1878–1951)*, „PERSPEKTIVA. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, 2013, nr 2, s. 209–222.
- Wroński J., *Ksiądz dr Józef Knosała – proboszcz radzionkowski i historyk Górnego Śląska (komunikat w przededniu 125 rocznicy urodzin)*, w: *Architektura i sztuka sakralna na Górnym Śląsku IV. XIII Tarnogórska Sesja Naukowa*, t. 4, red. M. Wroński, Miasteczko Śląskie 2002.